

Źródła regulacji zarachowania świadczenia w polskim prawie zobowiązań

Igor Adamczyk

Doktorant w Katedrze Europejskiej Tradycji Prawnej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego.

✉ i.adamczyk@wpia.uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0218-z86X>

The Origins of the Rules on Imputation of Payments in the Polish Law of Obligations

This article deals with the origins of the rules on imputation of payments in the Polish law of obligations. These rules apply to the situation when there exist more contracts of the same type of performance between the same parties, and the performance of the debtor does not allow the discharge of all obligations. The article focuses primarily on the regulation existing in the Polish Code of Obligations of 1933. The authors of this Code faced the challenge of unifying four different systems of private law after Poland regained its independence in 1918. At the same time, this mosaic of systems was a great opportunity to create original new solutions. The importance of the way in which the authors of the Polish Code of Obligations created it, can also be seen in the analyzed rules on imputation of payments. This article first outlines Roman solutions as a common benchmark for European codifications of the Civil Law; then those codifications and drafts which were relevant to the rules got adopted in the Polish Code of Obligations. Finally, the article is aimed to show to what extent the regulations of the Code of Obligations have influenced the rules in the Polish Civil Code of 1964.

Słowa kluczowe: prawo prywatne, prawo zobowiązań, zarachowanie świadczenia, prawo rzymskie, prawo porównawcze, historia prawa, *favor debitoris*, unifikacja prawa

Key words: private law, law of obligations, imputation of payments, Roman law, comparative law, legal history, *favor debitoris*, unification of law

[https://doi.org/10.32082/fp.2\(76\).2023.1191](https://doi.org/10.32082/fp.2(76).2023.1191)

1. Wstęp

W obrocie prawnym często zdarza się, że pomiędzy tymi samymi stronami istnieje nawet kilka

stosunków zobowiązaniowych o takim samym rodzaju świadczenia. Gdy dłużnik spełnia świadczenie, które nie pozwała na zaspoko-

jenie wszystkich długów o takim samym przedmiocie świadczenia, powstaje konieczność przypisania spełnionego świadczenia do konkretnego długu, czyli jego zarachowania. W takim przypadku to strony mają tu swobodę jego określenia, ale na wypadek gdyby nic nie uzgodniły, ustawodawca przewidział odpowiedni porządek zarachowania. We współczesnym prawie polskim zarachowanie świadczenia jest regulowane przez art. 451 k.c. Przepis ten wyróżnia zarachowanie dokonywane przez dłużnika (§ 1), przez wierzyciela w pokwitowaniu wydanym dłużnikowi (§ 2) oraz sytuację, gdy żadna ze stron nie określiła przeznaczenia świadczenia i zastosowanie znajdują kryteria określone przez ustawodawcę (§ 3)¹.

Może się wydawać, że przepisy dotyczące zarachowania mają charakter czysto techniczny – ich celem jest wyłącznie przyporządkowanie świadczenia do długu. Niemniej sposób, w jaki nastąpi zarachowanie, wywołuje istotne skutki w sferze majątkowej obydwu stron zobowiązania. Rozliczenie świadczenia prowadzi bowiem do zwolnienia dłużnika, a jednocześnie do odpowiedniego zaspokojenia wierzyciela².

Celem niniejszego artykułu jest określenie źródeł polskiej regulacji zarachowania świadczenia. Należy ich poszukiwać w prawie rzymskim jako tym porządku prawnym, który stanowi podstawę nowoczesnych systemów prawa prywatnego tradycji kontynentalnej. Oczywiście Rzymianie wykształcili reguły zarachowania świadczenia, co wynika z przekazu Digestów justyniańskich, m.in. fragmentów D. 46,3,1–8. Rozwiązania rzymskie zostały następnie przejęte – z pewnymi modyfikacjami – przez europejskie kodyfikacje XIX i XX w. Odpowiednie normy można odnaleźć w kodeksach cywilnych francuskim, austriackim, niemieckim czy szwajcarskim, a także w projektach kodeksów, np. francusko-włoskim projekcie Prawa zobowiązań z 1927 r.³ Te kodyfikacje wywarły rów-

nież istotny wpływ na polski k.z. z 1933 r., który był bezpośrednim poprzednikiem regulacji z księgi III k.c. z 1964 r.⁴ Mówiąc więc o źródłach zasad zarachowania świadczenia w prawie polskim, należy zwrócić szczególną uwagę właśnie na rozwiązania k.z.

W związku z powyższym w pierwszej kolejności przedstawione zostanie rozwiązanie prawa rzymskiego utrwalone w Digestach justyniańskich, stanowiące punkt odniesienia dla dalszej analizy prawnoporównawczej⁵, która z kolei uwzględni systemy prawne francuski, austriacki, niemiecki oraz projekt francusko-włoski, mające wpływ na regulację zarachowania przyjętą w k.z.⁶

skich, działających z inspiracji przede wszystkim czołowego włoskiego romanisty i cywilisty Vittoria Scialoju. Celem było zacieśnienie więzów pomiędzy obydwo krajami przez ujednolicenie prawa zobowiązań. Projekt nigdy nie wszedł w życie, niemniej wpłynął na rozwój systemów prawa prywatnego w innych krajach; zob. G. Alpa, *La cultura delle regole. Storia del diritto civile italiano*, Bari 2000, s. 260. Treść Projektu zob. w: *Projet de Code des obligations et des contrats: Texte définitif approuvé à Paris en Octobre 1927*, Paris 1929; a także w: *Il progetto italo-francese delle obbligazioni* (1927). *Un modello di armonizzazione nell'epoca della ricodificazione*, red. G. Alpa, G. Chiodi, Milano 2007.

4 Por. spis dzieł cytowanych: R. Longchamps de Bérier, *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań*, t. 1. Warszawa 1936, s. V–VII; K. Sójka–Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2011, s. 229.

5 Na temat roli prawa rzymskiego jako *tertium comparationis* w porównywaniu systemów prawnych zob. I. Koschimbahr-Lyskowski, *Zur Stellung des römischen Rechtes im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche für das Kaisertum Österreich*, w: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*, t. 1, Wien 1911, s. 229; zob. również A. Grebieniow, *Ignacy Koschimbahr-Lyskowski – profesor Uniwersytetu Fryburskiego (1895–1900)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2015, z. 2, s. 250–284.

6 Analiza nie obejmuje prawa szwajcarskiego jako niewskazywanego przez głównego referenta Kodeksu zobowiązań R. Longchamps de Bériera wśród ocenianych regulacji, zob. tegoż, *Art. 212–214, w: Uzasadnienie...*, s. 309–310; podobnie L. Domański, *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Część ogólna*, Warszawa 1936, s. 756–760.

1 J. Dąbrowa, *Wykonanie zobowiązań*, w: *System prawa cywilnego*, t. 3. *Prawo zobowiązań – część ogólna*, cz. 1, red. Z. Radwański, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 735–736.

2 K. Zagrobelny, *Art. 451 [Zaliczenie zapłaty]*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, s. 1075, nb. 9.

3 Francusko-włoski projekt Prawa zobowiązań z 1927 r. był wynikiem wspólnych prac prawników francuskich i wło-

2. Prawo rzymskie – uwagi ogólne

Zasady zarachowania świadczenia otwierają tytuł Digestów justyniańskich D. 46,3 *De solutionibus et liberationibus*. Trzonem są tu fragmenty pochodzące z 43 księgi Komentarza Ulpiana *ad Sabinum*, które uzupełnione zostały fragmentami autorstwa innych jurystów, tj. Florentyna, Pomponiusa oraz Paulusa. Na podstawie fragmentów D. 46,3,1–8 można odtworzyć zasady zarachowania świadczenia przejęte przez Justyniana do jego *Corpus Iuris*.

ciel prowadził sprawy dłużnika tak, jakby prowadził on swoje sprawy”.

Jeśli żadna ze stron nie określiła sposobu, w jaki chciała rozliczyć świadczenie, zastosowanie znajdowały odpowiednie kryteria, które wskazane zostały we fragmentach D. 46,3,3–8. Świadczenie podlegało przede wszystkim zarachowaniu na długi wymagalne¹⁰, a spośród licznych długów wymagalnych – na długi bardziej uciążliwe dla dłużnika. W Digestach określono przykłady takich długów, np. takie, które w przypadku

Wierzyciel miał obowiązek zarachować świadczenia tak, jakby postąpił, gdyby sam był dłużnikiem.

Zgodnie z przekazem Digestów to dłużnik mógł pierwszy określić, przy spełnieniu świadczenia, w jaki sposób chciały je rozliczyć. Jeśli ze swojego uprawnienia nie skorzystał, przechodziło ono na wierzyciela⁷. Zgodnie z przekazem fragmentu D. 46,3,1 dłużnik miał swobodę w określeniu sposobu zarachowania, które było dla wierzyciela wiążące, na co wskazuje użyte w nim sformułowanie *et quod dixerit, id erit solutum*. Z takiej swobody nie mógł natomiast już skorzystać wierzyciel. We fragmencie wyraźnie wskazane zostały rodzaje długów, na poczet których zarachowanie przez wierzyciela było wyłączone, jak długi niewymagalne lub sporne czy też takie, za które dłużnik odpowiadał jako poręczyciel⁸. W dalszej części przekaz jest jeszcze bardziej dobitny. Wierzyciel miał bowiem obowiązek zarachować świadczenia tak, jakby postąpił, gdyby sam był dłużnikiem. Powinien był on więc przyjąć perspektywę dłużnika. Jako wyjaśnienie źródło wskazuje, że jest to po prostu słuszne: *aequissimum enim visum est creditorem ita agere rem debitoris, ut suam ageret*⁹ – „uważa się bowiem za całkowicie słuszne, żeby wierz-

ząsądzenia ich zapłaty pociągały za sobą infamię, albo takie, w przypadku których niewykonanie zobowiązania zagrożone było karą umowną¹¹. Analogiczne przykłady pojawiają się również we fragmencie z drugiej księgi *Definitiones* Papiniana¹². Jeśli istniało więcej długów jednakowo uciążliwych dla dłużnika, zapłatę zarachowywano na poczet długu starszego¹³. Ostatecznie w przypadku wielości długów powstałych w tym samym czasie zarachowywano proporcjonalnie na nie wszystkie¹⁴. Jeśli obok kapitału należne były odsetki, świadczenie w pierwszej kolejności było rozliczane na poczet ich spłaty, a dopiero ewentualna nadwyżka – na kapitał¹⁵.

Powyższe źródła podlegały w okresie recepcji prawa rzymskiego analizie i interpretacji, chociażby w *Glossa ordinaria* Akursjusza¹⁶, komentarzu Bartolusa de Saxo-

7 D. 46,3,1 (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”).

8 B. 26,5,1; Cujacius, *Observationum et emendationum Lib. XXVIII. L. V. C. 34*, Halle 1737, s. 155.

9 Odwołanie się do *aequitas* jest typowym argumentem powoływanym przez Ulpiana. Zob. T. Honoré, *Ulpian. Pioneer of Human Rights*, Oxford 2002, s. 40, 93, 70–71, 113.

10 D. 46,3,3,1 (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”).

11 D. 46,3,4 (Pomponiusz, ks. 13 „Komentarza do pism Kwintusa Munciusza”); D. 46,3,5 pr. (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”); D. 46,3,7 (Ulpian, ks. 43 „Komentrza do pism Sabinusa”).

12 D. 46,3,97 (Papinian, ks. 2 „Definicji”).

13 D. 46,3,5 pr. (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”).

14 D. 46,3,8 (Paulus, ks. 10 „Komentarza do pism Sabinusa”).

15 D. 46,3,5,3 (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”); D. 46,3,48 (Marcellus, ks. jedyna „Odpowiedzi”); C.8,42,1 (212 r.).

16 *Digestum Novum seu Pandectarum Iuris Civilis. Tomus Tertius*, Lugdunum 1569, s. 1129–1134.

ferrato¹⁷ czy też późniejszych dziełach m. in. Kujaciusza¹⁸ i Donellusa¹⁹. Fragmenty te stanowiły również przedmiot krytycznej analizy i poszukiwania interpolacji na przełomie XIX i XX w., w związku z czym kwestionowana była ich autentyczność i pochodzenie klasyczne²⁰. Nie wchodząc jednak szczegółowo w interpretację poszczególnych fragmentów ani w dyskusję o ich klasycznym rodowodzie, możemy stwierdzić, że wyłania się z nich ogólny obraz regulacji justyniańskiej. To prawo rzymskie właśnie przekazane w kompilacji justyniańskiej oddziaływało następnie na europejskie prawo prywatne, w tym na kodyfikacje w XIX i XX w.²¹, co też pokazuje poniższa analiza.

3. Prawo francuskie

W Kodeksie Napoleona zarachowanie świadczenia do czasu reformy prawa zobowiązań w 2016 r.²² było

uregulowane w art. 1253–1256, w rozdziale poświęconym sposobom wygaśnięcia zobowiązania, konkretnie w sekcji dotyczącej zapłaty²³. Obecnie tej instytucji poświęcony jest tylko jeden art. 1342–10. Z perspektywy źródeł polskiego k.z. istotne jest brzmienie przepisów art. 1253–1256 k.N. Kodeks Napoleona posługuje się terminem „zarachowanie zapłat” (fr. *l'imputation des paiements*), jednakże w literaturze od dawna ugruntowane jest stanowisko, że pod tym określeniem nie należy rozumieć tylko samej zapłaty pieniędzy, lecz trzeba również przyjąć szersze znaczenie „świadczenia”, którego przedmiotem są wszelkie rzeczy oznaczone co do gatunku²⁴.

Kierując się systematyką k.N. należy w pierwszej kolejności odnieść się do przepisu dotyczącego zarachowania przez dłużnika, tj. art. 1253 k.N.

Art. 1253: *Le débiteur de plusieurs dettes a le droit de déclarer, lorsqu'il paye, quelle dette il entend acquitter.* „Dłużnik kilku długów ma prawo oświadczyć przy zapłacie, który dług zamierza zaspokoić”.

Powyższy przepis nie odbiega od rozwiązania przedstawionego przez Ulpiana we fragmencie D. 46,3,1. Dłużnik przy spełnianiu świadczenia miał możliwość określenia, który dług zaspokaja. Przyjmowano też, że dłużnik dysponował swobodą w określeniu zaspokajanego długu²⁵. Wyrażany był przy tym pogląd, że takie ukształtowanie art. 1253 k.N. stanowi, przy zasadniczo równym traktowaniu stron przez ten kodeks, rozwiązanie faworyzujące jednak dłużnika²⁶. Wyjątek stanowiły odsetki (fr. *intérêt*) oraz świadczenia okresowe

poczet tych, w których zaspokojeniu dłużnik miał największy interes. W przypadku równości interesu, zarachowanie dokonuje się na poczet długu najstarszego; w przypadku równości wszystkich długów, świadczenie rozlicza się na nie proporcjonalnie”.

23 Liv. III, Tit. III, Sec. I, § 3 (*De l'imputation des paiements*).

24 M. Planiol, G. Ripert, *Traité Élémentaire de Droit Civil. Conforme au programme officiel des facultés de droit*, t. 2, Paris 1926, s. 160, nt. 441.

25 M. Planiol, G. Ripert, *Traité Pratique de Droit Civil Français*, t. 7. *Obligations*, cz. 2, Paris 1931, s. 536, nt. 1203.

26 G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique et Pratique de Droit Civil*, t. 13. *Des Obligations*, cz. 2, Paris 1907, s. 684, nt. 1579.

17 Bartolus de Saxoferrato, *In II. partem Digesti Novi Bartoli a Saxoferrato Commentaria*, Basileae 1588, s. 241–243.

18 Cujacius, *Papinianus. Commentarius in Definitionum libros II, Francofurti* 1595, s. 647–648.

19 H. Donellus, *Commentarium de iure civili. Lib. XVI, Cap. XII*, Luca 1764, s. 788–804.

20 Zob. F. Schulz, *Einführung in das Studium der Digesten*, Tübingen 1916, s. 109–117; H. Siber, *Beiträge zur Interpolationsforschung*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1925, t. 45, s. 174–187.

21 T. Giaro, *Historia i tradycja prawa rzymskiego*, w: W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Brier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018, s. 104.

22 Na mocy ordonansu nr 2016–131 z 10 lutego 2016 r. (*l'ordonnance n° 2016–131 du 10 février 2016, Journal officiel de la République Française n° 0035 z 11 lutego 2016 r.*) art. 1253–1256 k.N. zostały uchylone. Obecnie zarachowanie jest regulowane w art. 1342–10 k.N.: *Le débiteur de plusieurs dettes peut indiquer, lorsqu'il paie, celle qu'il entend acquitter. A défaut d'indication par le débiteur, l'imputation a lieu comme suit: d'abord sur les dettes échues; parmi celles-ci, sur les dettes que le débiteur avait le plus d'intérêt d'acquitter. A égalité d'intérêt, l'imputation se fait sur la plus ancienne; toutes choses égales, elle se fait proportionnellement.* – „Dłużnik, który jest zobowiązany do zapłaty kilku długów, może wskazać, w momencie zapłaty, który z nich zamierza zaspokoić. Jeśli dłużnik nie dokona takiego wskazania, dług jest zarachowywany w następujący sposób: na poczet długów, które stały się wymagalne; pośród nich na

(fr. *arrérages*), które na podstawie art. 1254 k.N. korzystały z pierwszeństwa przed kapitałem²⁷.

Jeśli dłużnik nie skorzystał ze swojego prawa do określenia sposobu zachowania świadczenia, przechodziło ono, podobnie jak w prawie rzymskim, na wierzyciela, co stanowiło przedmiot regulacji art. 1255 k.N.

Art. 1255: *Lorsque le débiteur de diverses dettes a accepté une quittance par laquelle le créancier a imputé ce qu'il a reçu sur l'une de ces dettes spécialement, le débiteur ne peut plus demander l'imputation sur une dette différente, à moins qu'il n'y ait eu dol ou surprise de la part du créancier.*

„Jeżeli dłużnik różnych długów przyjął pokwitowanie, w którym wierzyciel zaliczył to, co otrzymał, na poczet jednego z tych długów, dłużnik nie może już żądać zaliczenia na poczet innego długu, chyba że wierzyciel dopuścił się oszustwa lub podstępu”.

Rozliczenie świadczenia przez wierzyciela następowało w pokwitowaniu wydawanym dłużnikowi. Do zapewnienia skuteczności zachowania wynikającego z pokwitowania niezbędne było jego przyjęcie przez dłużnika. Choć k.N. mówił o zachowaniu wierzyciela, w orzecznictwie *Cour de Cassation*, a następnie nauce prawa, przyjęto, że z uwagi na wymóg akceptacji pokwitowania mowa jest tu o porozumieniu stron. Jeśli dłużnik nie przyjął takiego pokwitowania, zachowanie wierzyciela pozostawało nieskuteczne, a zastosowanie znajdowała reguła ustawowa z art. 1256 k.N.²⁸ Kolejnym warunkiem skuteczności zachowania było to, aby zostało ono dokonane przez

wierzyciela natychmiast po otrzymaniu świadczenia²⁹. Później żadna ze stron nie mogła zmienić przeznaczenia świadczenia określonego w przyjętym pokwitowaniu. Artykuł 1255 k.N. przewidywał wyjątek dla dłużnika, który mógł żądać dokonania odmiennego zachowania, jeśli wierzyciel działał podstępnie lub z zaskoczenia. Taka czynność nie była bezwzględnie nieważna, lecz zaskarżalna³⁰.

Jeśli nie istniał skuteczny sposób zachowania dokonany na podstawie art. 1253 lub 1255 k.N., zastosowanie znajdowała reguła ustawowa określona w art. 1256 k.N.

Art. 1256: *Lorsque la quittance ne porte aucune imputation, le paiement doit être imputé sur la dette que le débiteur avait pour lors le plus d'intérêt d'acquitter entre celles qui sont pareillement échues; sinon, sur la dette échue, quoique moins onéreuse que celles qui ne le sont point. Si les dettes sont d'égale nature, l'imputation se fait sur la plus ancienne; toutes choses égales, elle se fait proportionnellement.*

„W przypadku, gdy pokwitowanie nie zawiera żadnego zachowania, zapłata musi być dokonana na poczet długu, w którego spłacie dłużnik miał największy interes spośród tych, które są równie wymagalne; w przeciwnym razie na poczet długu, który jest wymagalny, choć mniej uciążliwy niż te, które nie są wymagalne. Jeśli długi są tego samego rodzaju, zachowanie jest dokonywane na poczet najstarszego; w równości wszystkich rzeczy, jest ono dokonywane proporcjonalnie”.

Treść art. 1256 k.N. ograniczała się do wskazania sytuacji, w której pokwitowanie nie zawierało sposobu zachowania świadczenia. Ze względu jednak na cel tego przepisu – jako reguły ustawowej – przyjmowano powszechnie, że znajdował on zastosowanie również wtedy, gdy żadna ze stron nie skorzystała

27 Art. 1254 k.N.: *Le débiteur d'une dette qui porte intérêt ou produit des arrérages ne peut point, sans le consentement du créancier, imputer le paiement qu'il fait sur le capital par préférence aux arrérages ou intérêts: le paiement fait sur le capital et intérêts, mais qui n'est point intégral, s'impute d'abord sur les intérêts.* – „Dłużnik nie może, bez zgody wierzyciela, zaliczyć dokonanej przez siebie płatności na poczet kapitału, z pierwszeństwem przed zaległościami lub odsetkami: płatność dokonana na poczet kapitału i odsetek, ale nie w pełnej wysokości, jest najpierw zaliczana na poczet odsetek”.

28 Wyrok *Cour de Cassation* z 8 grudnia 1874 r., D. 1875, I, 209; C. Demolombe, *Course de Code Napoléon*, t. 28. *Traité des Contrats ou des obligations conventionnelles en general*, Paris

1884, s. 33, n. 36; M. Planiol, G. Ripert, *Traité Élémentaire...*, s. 160, nt. 443.

29 G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique...*, s. 688, nt. 1584.

30 C. Demolombe, *Course de Code Napoléon...*, s. 35–36, nt. 40; G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique...*, s. 688, nt. 1585.

z możliwości określenia przeznaczenia świadczenia, oraz wówczas, gdy, jak wspomniano powyżej, dłużnik odmówił przyjęcia pokwitowania z określonym w nim sposobem zarachowania³¹.

Zgodnie z regułą ustawową świadczenie podlegało zarachowaniu w pierwszej kolejności na długi już wymagalne³². Jak twierdzi Gabriel Baudry-Lacantinerie, zarachowanie w pierwszej kolejności na poczet długów wymagalnych służyło jednocześnie zarówno dłużnikowi, jak i wierzycielowi – z jednej strony cho-

więc m.in. do dyrektywy znanej ze wspomnianych fragmentów Digestów – D. 46,3,5 (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”) czy też D. 46,3,97 (Papinian, ks. 2 „Definicji”) – w których wymienione zostały przykłady długów bardziej uciążliwych dla dłużnika, podlegających priorytetowemu zaspokojeniu³⁵. Jako przykłady takich długów w doktrynie francuskiej wskazywano przykładowo dług obciążony odsetkami, zabezpieczony rzeczowo lub osobowo, obciążony karą umowną, czy też taki, za który dłużnik był odpowie-

Kodeks Napoleona wyraźnie nawiązywał do dyrektywy znanej z Digestów – D. 46,3,5 (Ulpian, ks. 43 „Komentarza do pism Sabinusa”) czy też D. 46,3,97 (Papinian, ks. 2 „Definicji”) – w których wymienione zostały przykłady długów bardziej uciążliwych dla dłużnika.

dziło wówczas o dług, który dłużnik chciałby wygasić, ponieważ mógłby zostać o jego zaspokojenie pozwany, a z drugiej wierzyciel mógłby dochodzić jego zaspokojenia³³.

Jeśli natomiast istniało więcej długów wymagalnych, zastosowanie znajdowało kolejne kryterium, które nakazywało, by uwzględnić w pierwszej kolejności ten dług, w którego zaspokojeniu dłużnik miał większy interes (fr. *le plus d'intérêt d'acquitter*). W tej kategorii zawierało się m. in. kryterium uciążliwości długu z perspektywy dłużnika (fr. *les plus onéreuses pour le débiteur*)³⁴. Kodeks Napoleona wyraźnie nawiązywał

działny samodzielnie, a nie solidarnie³⁶. Również i te przykłady niewiele odbiegają od tych przekazanych przez kompilację justyniańską.

Gdy kryterium uciążliwości było nierozstrzygające, zaspokojeniu podlegał w pierwszej kolejności dług wymagalny, który był starszy. Początkowo kwestia sporną było to, czy oznaczało to dług wcześniej powstały, czy wcześniej wymagalny. Ostatecznie ugruntował się ten pierwszy pogląd. Miało za nim przemawiać już samo brzmienie art. 1256 ust. 2 k.N., gdzie określenie „starszy” (fr. *la plus ancienne*) miało odnosić się do słowa „dług” (fr. *la dette*), występującego w początkowej części ustępu, a nie do słowa

31 M. Planiol, G. Ripert, *Traité Pratique...* s. 537, nt. 1205; G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique...*, s. 688, nt. 1584.

32 C. Demolombe, *Course de Code Napoléon...*, s. 39, nt. 45.

33 G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique...*, s. 689, nt. 1589.

34 M. Planiol, G. Ripert, *Traité Élémentaire...*, s. 160, nt. 444.

35 C. Demolombe, *Course de Code Napoléon...*, s. 41, nt. 48.

36 G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique...*, s. 690, nt. 1590; M. Planiol, G. Ripert, *Traité Élémentaire...*, s. 160, nt. 444; C. Aubry, F. Rau, *Cours de droit civil français d'après la méthoe de Zachariae*, t. 4, Paris 1902, s. 272, przyp. 4.

„wymagalność” (fr. *l'échéance*), które w tym ustępie w ogóle nie występuje³⁷.

W ostatniej kolejności, jeśli nie można było inaczej ustalić pierwszeństwa, ponieważ wszystkie długi były w każdym aspekcie względem siebie równe, świadczenie podlegało zarachowaniu proporcjonalnie na wszystkie z nich. Ponieważ takie rozwiązanie nie doprowadzało do zaspokojenia żadnego długu w całości, uznawane było za wyjątek od zasady, zgodnie z którą wierzyciela nie można zmusić do przyjęcia świadczenia częściowego (art. 1244 k.N.)³⁸.

4. Prawo austriackie

W prawie austriackim zarachowanie świadczenia zostało uregulowane w §§ 1415 zd. 2³⁹ i 1416 k.c.a. Brzmienie obydwu z nich nie zmieniło się od momentu wejścia w życie tego kodeksu, czyli od 1 stycznia 1812 r.⁴⁰

§ 1415: *Der Gläubiger ist nicht schuldig, die Zahlung einer Schuldpost theilweise, oder auf Abschlag anzunehmen. Sind aber verschiedene Posten zu zahlen; so wird diejenige für abgetragen gehalten, welche der Schuldner, mit Einwilligung des Gläubigers tilgen zu wollen, sich ausdrücklich erklärt hat.*

„Wierzyciel nie jest zobowiązany do przyjęcia zapłaty częściowej lub na raty. Jeżeli jednak mają być zapłacone różne należności, za zapłaconą uważa się tę, co do której dłużnik wyraźnie oświadczył, że chce ją zapłacić, a na którą wierzyciel wyraził zgodę”.

§ 1416: *Wird die Willensmeinung des Schuldners bezweifelt, oder von dem Gläubiger widersprochen; so sollen zuerst die Zinsen, dann das Capital, von mehreren Capitalien aber dasjenige, welches schon eingefordert, oder wenigstens fällig ist, und nach diesem dasjenige, welches schuldig zu bleiben dem Schuldner am meisten beschwerlich fällt, abgerechnet werden.*

„Jeżeli istnieją wątpliwości co do woli dłużnika lub sprzeciwia się jej wierzyciel, to najpierw rozliczane są odsetki, potem kapitał, ale z kilku kapitałów ten, który już został zażądany lub jest co najmniej wymagalny, a po nim ten, który pozostawiony do zaspokojenia jest dla dłużnika najbardziej uciążliwy”.

Zarachowanie świadczenia zostało w § 1415 k.c.a. połączone z problematyką dopuszczalności świadczenia podzielnego. W obydwu sytuacjach wierzyciel nie zostaje w całości zaspokojony z tą różnicą, że konstrukcja zarachowania świadczenia odnosi się do sytuacji istnienia wielu długów o takim samym rodzaju przedmiotu świadczenia, gdy spełniane świadczenie nie pozwala na zaspokojenie wszystkich długów, a świadczenie częściowe odnosi się do sytuacji, gdy nie zostanie zaspokojony w całości jeden istniejący dług⁴¹.

Z perspektywy problematyki zarachowania istotne jest zdanie drugie § 1415 k.c.a. rozpoczynające się od słów: *Sind aber verschiedene Posten zu zahlen*, które przyjęło się rozumieć w ten sposób, że przepis ten odwołuje się do wielości długów bez względu na to, czy pochodzą one z jednego, czy też różnych stosunków zobowiązaniowych. Istotą jest tu jedność stron oraz rodzaju świadczenia. Zakres zastosowania tego przepisu nie ogranicza się tylko do świadczeń pieniężnych, jak mogłoby na to wskazywać czasownik *zahlen* (pol. „płacić”). Przez stosowane w k.c.a. określenie *Zahlung* należy rozumieć nie tylko jako zaspokojenie świadczeń pieniężnych, lecz także świadczeń wszelkiego rodzaju⁴².

W myśl § 1415 zd. 2 k.c.a. zarachowanie świadczenia opiera się w pierwszej kolejności na oświadczeniu dłużnika. Pierwotnie, jeszcze na początku XX w., w nauce austriackiej prezentowany był pogląd, że zarachowanie stanowi wynik porozumienia stron (niem. *Übereinkunft*), na co miałyby wskazywać wymagania zgody wierzyciela z § 1415 zd. 2 k.c.a., a także możliwość podniesienia przez niego sprzeciwu przeciwko zara-

37 C. Demolombe, *Course de Code Napoléon...*, s. 44, nt. 52.

38 G. Baudry-Lacantinerie, L. Barde, *Traité Théorique...*, s. 692, nt. 1592.

39 Zdanie pierwsze § 1415 k.c.a. reguluje możliwość spełnienia przez dłużnika świadczenia częściowego.

40 Por. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> (dostęp: 3.06.2023).

41 Szczegółowo w odniesieniu do § 1415 zob. m. in. E. Weiß, §§ 1415, 1416, w: *Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 4, red. H. Klang, Wien 1935, s. 385–386.

42 A. Ehrenzweig, *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, t. 2. *Das Recht der Schuldverhältnisse*, cz. 1, Wien 1920, s. 288.

chowaniu dłużnika, o czym mowa w § 1416 k.c.a. Jeśli wierzyciel nie złożył żadnego oświadczenia odnośnie do zarachowania dokonanego przez dłużnika, a jednocześnie przyjął od niego świadczenie, uznawano, że milcząco wyraził zgodę na takie zarachowanie, a między stronami zawiązało się porozumienie⁴³. Odmienne stanowisko prezentował Ernest Till, którego zdaniem zarachowanie opierało się na jednostronnym oświadczeniu dłużnika, co też miało odpowiadać tradycji *ius commune* oraz innych nowoczesnych kodyfikacji prawa cywilnego⁴⁴.

Po I wojnie światowej w nauce austriackiej popularność zyskało stanowisko, prezentowane wcześniej przez Ernesta Tilla, że zarachowanie stanowi jednostronną czynność dłużnika, która wymaga odebrania przez wierzyciela⁴⁵. Zdaniem Armina Ehrenzweiga oświadczenie dłużnika jest decydujące, nie tylko gdy wierzyciel wyraźnie zgadza się, ale w ogóle, gdy przyjmuje płatność bez sprzeciwu wobec oświadczenia (§ 1416)⁴⁶. Przez niektórych przedstawicieli nauki brak sprzeciwu wierzyciela traktowany był natomiast jako dorozumiana zgoda na proponowane przez dłużnika zarachowanie⁴⁷.

Ani § 1415, ani § 1416 k.c.a. nie przewidują uprawnień wierzyciela do jednostronnego zarachowania przez niego świadczenia. W nauce austriackiej natomiast dość szybko ukształtował się pogląd, według którego zarachowanie świadczenia mogło zostać okre-

ślone przez wierzyciela, a następnie przyjęte przez dłużnika, który mógł objawić swoją zgodę wyraźnie lub w sposób dorozumiany, np. poprzez spełnienie świadczenia bez zastrzeżeń co do zarachowania proponowanego przez wierzyciela⁴⁸.

Złożenie sprzeciwu przez wierzyciela powoduje natomiast, że zastosowanie znajduje wyrażona w § 1416 k.c.a. reguła ustawowa. Do jej zastosowania dochodzi również wówczas, gdy istnieją wątpliwości co do treści zarachowania dokonanego przez dłużnika⁴⁹. Reguła ustawowa nakazuje w pierwszej kolejności rozliczenie świadczenia na poczet odsetek. Nie rozróżnia ona przy tym odsetek umownych i za opóźnienie, co oznacza, że należy je traktować na równi. Zdaniem Egona Weiße taka kolejność miałaby odpowiadać naturze zobowiązania, natomiast przyjęcie odmiennego rozwiązania, dającego pierwszeństwo należności głównej, naruszałoby interes wierzyciela⁵⁰.

Jeśli nie występują odsetki lub zostały one w całości pokryte, świadczenie zarachowuje się na poczet należności głównej. W przypadku wielości takich długów pierwszeństwo zaspokojenia jednego z nich określa się według reguł zawartych w § 1416 k.c.a. W pierwszej kolejności należy rozliczyć świadczenie na poczet długu, który został już zażądany przez wierzyciela (niem. *eingefordert*), a dopiero potem na poczet długu wymagalnego (niem. *fällig*). Takie brzmienie przepisu każe przyjąć, że występuje różnica pomiędzy obydwojema rodzajami długów, a żądanie jest czymś więcej niż sama wymagalność. W doktrynie przez określenie *kapitału zażądanego* rozumie się taką wierzytelność, która dochodzona jest już na drodze sądowej lub w przypadku której dłużnik został przynajmniej wezwany do jej zaspokojenia⁵¹.

Jeśli powyższe kryteria nie umożliwiają określenia długu podlegającego zaspokojeniu, pierwszeństwo uzyskuje dług bardziej uciążliwy dla dłużnika. Kodeks cywilny austriacki tym właśnie odróżniał się od współczesnego mu Landrechtu Pruskiego⁵²,

43 J. Unger, *Fragmente aus einem System des österreichischen Obligationenrechts*, „Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart” 1888, t. 15, s. 531; J. Krainz, A. Ehrenzweig, *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, t. 2. *Das Obligationen-, Familien- und Erbrecht*, Wiedeń 1907, s. 164, H. Krasnopolski, *Österreichisches Obligationenrecht*, Leipzig–Wien 1910, s. 292–293.

44 E. Till, *Prawo prywatne austriackie*, t. 3. *Wykład o stosunkach zobowiązaniowych*, cz. 1, Lwów 1895, s. 328, przyp. 19.

45 A. Ehrenzweig, *System...*, Wien 1920, s. 295; E. Weiß, §§ 1415, 1416..., s. 388; również tak w drugim wydaniu komentarza Klanga – F. Gschnitzler, §§ 1415, 1416, w: *Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 6, red. H. Klang, Wiedeń 1951, s. 383.

46 A. Ehrenzweig, *System...*, Wien 1920, s. 296.

47 Tak por. A. Bloch, § 1416, w: *M.v. Stubenrauch. Kommentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, red. M. Schuster v. Bonnot, K. Schreiber, Wien 1903, s. 835.

48 E. Weiß, §§ 1415, 1416..., s. 388–389.

49 A. Ehrenzweig, *System...*, s. 295.

50 E. Weiß, §§ 1415, 1416..., s. 389.

51 A. Ehrenzweig, *System...*, s. 295.

52 Patent z 5 lutego 1794 r. *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*.

który uwzględniał najpierw długi słabiej zabezpieczone z perspektywy wierzyciela, a dopiero następnie długi bardziej uciążliwe dla dłużnika⁵³. Na gruncie prawa austriackiego może więc niejednokrotnie dojść do sytuacji, w której zaspokojeniu będzie podlegał w pierwszej kolejności dług bardzo dobrze zabezpieczony z punktu widzenia wierzyciela, ale jednocześnie

5. Prawo niemieckie

Zarachowanie świadczenia zostało uregulowane w §§ 366 i 367 k.c.n., z czego ten drugi dotyczy rozliczenia odsetek. W pierwszej kolejności należy zwrócić się ku regulacji odnoszącej się do zarachowania świadczenia na rzecz należności głównej.

Na gruncie prawa austriackiego może niejednokrotnie dochodzić do sytuacji, w której zaspokojeniu będzie podlegał w pierwszej kolejności dług bardzo dobrze zabezpieczony z punktu widzenia wierzyciela, ale jednocześnie bardzo uciążliwy dla dłużnika.

nie bardzo uciążliwy dla dłużnika. Rozstrzygająca jest bowiem uciążliwość z perspektywy dłużnika, np. dług zabezpieczony zastawem jest bardziej uciążliwy niż ten, w ramach którego wierzycielowi przysługuje prawo zatrzymania, ponieważ przy tym pierwszym dłużnikowi grozi nawet utrata prawa własności na skutek sprzedaży przedmiotu zastawu⁵⁴.

Z brzmienia § 1416 k.c.a. nie wynika, jak rozliczone powinno zostać świadczenie, jeśli żaden z długów nie jest bardziej uciążliwy albo żaden z nich nie jest wymagalny. W takiej sytuacji wypracowano w orzecznictwie austriackiego Sądu Najwyższego (niem. *Oberster Gerichtshof* – OGH) zasadę, że świadczenie podlega zarachowaniu proporcjonalnie względem wszystkich długów⁵⁵. Również ona ma swój odpowiednik w prawie rzymskim⁵⁶.

§ 366: (1) *Ist der Schuldner dem Gläubiger aus mehreren Schuldverhältnissen zu gleichartigen Leistungen verpflichtet und reicht das von ihm Geleistete nicht zur Tilgung sämtlicher Schulden aus, so wird diejenige Schuld getilgt, welche er bei der Leistung bestimmt.*

(2) *Trifft der Schuldner keine Bestimmung, so wird zunächst die fällige Schuld, unter mehreren fälligen Schulden diejenige, welche dem Gläubiger geringere Sicherheit bietet, unter mehreren gleich sicheren die dem Schuldner lästigere, unter mehreren gleich lästigen die ältere Schuld und bei gleichem Alter jede Schuld verhältnismäßig getilgt.*

(1) „Dłużnik, który jest zobowiązany na podstawie większej liczby zobowiązań do spełnienia na rzecz wierzyciela takiego samego rodzaju świadczeń, i to co spełnia nie wystarcza na zaspokojenie wszystkich długów, wówczas zaspokojeniu podlega ten dług, który przy spełnieniu świadczenia został przez niego określony”.

(2) „Jeśli dłużnik nie dokona żadnego określenia, to zaspokojeniu podlega najpierw dług wymagalny, pomiędzy większą liczbą wymagalnych ten, który zapewnia wierzycielowi mniejsze zabezpieczenie, pomiędzy większą liczbą tak samo zabezpieczonych długów ten, który jest dla dłużnika bardziej uciąż-

53 ALR I 16 § 156.

54 Dalsze przykłady uciążliwości dla dłużnika podaje E. Weiß, §§ 1415, 1416..., s. 390–391.

55 Orzeczenie OGH 9924 z 6 marca 1884 r.; tak też A. Ehrenzweig, *System...*, s. 296.

56 D. 46,3,8 (Pomponiusz, ks. 10 „Komentarza do pism Sabina”)

liwy, pomiędzy większą liczbą tak samo uciążliwych dług starszy i pomiędzy jednakowo starymi zaspo-kojeniu podlegają wszystkie stosunkowo”.

Paragraf 366 k.c.n. posługuje się pojęciem *Schuldverhältnis* (pol. „stosunek zobowiązaniowy”), przez które należy rozumieć każdą wierzytelność (niem. *Forderung*), nawet jeśli w przypadku ich wielości wynika ją one z tego samego stosunku zobowiązaniowego⁵⁷. Omawiany paragraf posługuje się również pojęciem świadczenia (niem. *Leistung*), co należy rozumieć w ten sposób, że obejmuje on swoim zastosowaniem wszelkie świadczenia, nie tylko te polegające na zapłacie (niem. *Zahlung*), tj. świadczenia pieniężne. Jest to spójne z terminologią całego k.c.n., którego autorzy świadomie stosowali określenie *Erfüllung* zamiast *Zahlung* na określenie wykonania zobowiązania⁵⁸.

Kodeks cywilny niemiecki w § 366 ust. 1, podobnie jak prawo rzymskie, daje dłużnikowi możliwość określenia długu podlegającego zaspokojeniu⁵⁹. Odmienne natomiast niż prawo rzymskie k.c.n. nie umożliwia wierzycielowi dokonania jednostronnego zarachowania świadczenia. Początkowo w toku prac kodyfikacyjnych przewidywano również przepis, na podstawie którego wierzyciel w braku określenia zarachowania przez dłużnika mógłby go dokonać samodzielnie w chwili przyjęcia świadczenia albo w pokwitowaniu, któremu dłużnik mógłby natychmiast się sprzeciwić. Ostatecznie kodyfikatorzy postanowili jednak wykreślić ten przepis, uznając go za zbędny i mogący prowadzić do nadmiernych komplikacji w obrocie. Wyjaśniając przyczyny tej decyzji, wskazano po pierwsze, że nic nie stoi na przeszkodzie, aby wierzyciel w każdej sytuacji wobec niedokonania zarachowania przez dłużnika mógł złożyć swoje oświadczenie przy odbiorze świadczenia, a brak sprzeciwu dłużnika należałoby

wówczas rozumieć jako zgodę i powstanie pomiędzy stronami porozumienia co do sposobu zarachowania. Po drugie, zwrócono uwagę, że określeniu z pokwitowania można byłoby przypisać jakiejkolwiek znaczenie tylko w sytuacji, gdyby dłużnik się mu nie sprzeciwił. W związku z tym proponowany przepis miałby tracić znaczenie praktyczne, ponieważ w wielu przypadkach wystąpiłby pomiędzy stronami spór o to, czy sprzeciw nastąpił w wymaganym czasie⁶⁰.

W doktrynie niemieckiej początku XX w. (tj. już po wejściu w życie k.c.n.) podkreślano, że wierzyciel nie ma możliwości, by skutecznie sprzeciwić się zarachowaniu dłużnika i dokonać własnego zarachowania. Rozstrzygające pozostaje tu bowiem określenie dokonane przez dłużnika. Wyłącznym sposobem na uniknięcie przez wierzyciela skutków zarachowania dokonanego przez dłużnika byłaby więc odmowa przyjęcia świadczenia. Wierzyciel musiałby jednak przy tym liczyć się z konsekwencjami w postaci popadnięcia w zwłokę, o ile oczywiście samo świadczenie jest zgodne z treścią stosunku zobowiązaniowego będącego jego podstawą⁶¹.

Określenie zarachowania świadczenia przez dłużnika powinno nastąpić w chwili jego spełnienia. Późniejsze dokonanie przez niego zarachowania jest nie- możliwe na skutek zastosowania reguły ustawowej z § 366 ust. 2 k.c.n.⁶² Zgodnie z nią w pierwszej kolejności zarachowaniu podlegają długi wymagalne. Przy czym – zgodnie z przeważającym wówczas poglądem nauki prawa – wyłączeniu spod zastosowania reguły ustawowej podlegały długi przedawnione.⁶³ Później

57 L. Enneccerus, *Lehrbuch des bürgerlichen Rechts*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse*, Marburg 1927, s. 193.

58 L. Kühlenbeck, § 366, w: *J.v. Staudingers Kommentar zum BGB*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse*, cz. 1, München–Berlin 1912, s. 384.

59 *Motive I*, w: *Die gesamten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse*, red. B. Mugdan, Berlin 1899, s. 47; C. Crome, *System des Deutschen Bürgerlichen Rechts*, t. 2. *Rechts der Schuldverhältnisse*, Tübingen–Leipzig 1902, s. 238, przyp. 52.

60 *Protokolle der ersten Kommission*, w: *Die Beratung des Bürgerlichen Gesetzbuchs in systematischer Zusammenstellung der unveröffentlichten Quellen. Recht der Schuldverhältnisse §§ 241 bis 431*, red. H. H. Jakobs, W. Schubert, Berlin–New York 1978, s. 631–632; *Motive I*, w: *Die gesamten Materialien...*, red. B. Mugdan, s. 48; T. Repgen, §§ 362–371. *Erfüllung*, w: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, t. 1. *Schuldrecht: Allgemeiner Teil*, cz. 1, red. R. Zimmermann, Tübingen 2007, s. 2147–2148, nb. 44.

61 L. Enneccerus, *Lehrbuch...*, s. 193; L. Kühlenbeck, § 366..., s. 384.

62 C. Crome, *System...*, s. 238.

63 L. Kühlenbeck, § 366..., s. 385; tak też P. Oertmann, § 366, w: *Kommentar zu Bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 2. *Das Recht der Schuldverhältnisse*, cz. 1, Berlin 1928, s. 378.

wskazywano, że kryterium wymagalności stanowi częściej przejaw sprzyjania interesowi dłużnika⁶⁴, chociaż oczywiście nie wykluczano, że w konkretnym przypadku zarachowanie na poczet długu wymagalnego będzie służyło w większym stopniu wierzycelowi, np. ze względu na zbliżające się przedawnienie zobowiązania⁶⁵.

Z kolei pomiędzy wieloma długami wymagalnymi pierwszeństwo mają te, które są słabiej zabezpieczone, a zatem istnieje większe niebezpieczeństwo niezaspokojenia wierzyciela. Przykładowo: przyjmuje się, że dług zabezpieczony osobowo, np. poręczeniem, jest dla dłużnika mniej bezpieczny niż ten zabezpieczony rzeczowo, np. zastawem⁶⁶. Co oczywiste, to kryterium daje priorytet interesowi wierzyciela⁶⁷. W dalszej kolejności, jeśli istnieje więcej długów jednakowo zabezpieczonych, świadczenie należy rozliczyć na poczet tego, który jest dla wierzyciela bardziej uciążliwy. Jako przykłady takich długów wskazuje się m. in. te wyżej oprocentowane oraz te, które są już dochodzone na drodze sądowej⁶⁸. To kryterium jest ukierunkowane na ochronę interesów dłużnika.

Następnie w sytuacji występowania większej liczby długów jednakowo uciążliwych dla dłużnika pierwszeństwo w zarachowaniu otrzymuje dług starszy, tj. taki, który powstał wcześniej, bez względu na to, kiedy stał się wymagalny. To kryterium z kolei uwzględnia interes wierzyciela, aby przeciwdziałać przedawnieniu długów, których w zarachowaniu już przecież uwzględnić nie można⁶⁹. Jeśli żadna z powyższych

przesłanek nie wystąpiła, świadczenie zarachowuje się proporcjonalnie na wszystkie długi.

Ostatecznie w procesie prac kodyfikacyjnych reguła ustawowa została tak ukształtowana, aby wyważać interesy obydwu stron stosunku zobowiązaniowego, odwołując się do potencjalnego porozumienia pomiędzy stronami. Rozwiązanie przyjęte w kodeksie cywilnym niemieckim nie przyjęło wzoru rzymskiego, lecz zbliżyło się do rozwiązań zawartych w Landrechcie Pruskim, którego regulacja była ukierunkowana na odtworzenie możliwego porozumienia między stronami zobowiązania. Łączyła ona zatem kryteria korzystne dla dłużnika oraz wierzyciela. Przykładem jest tu przejęte z Landrechtu Pruskiego pierwszeństwo kryterium stopnia zabezpieczenia długu przed kryterium uciążliwości długu dla dłużnika⁷⁰.

Jak już zasygnalizowano wcześniej, regulacja k.c.n. uwzględnienia w procesie zarachowania również odsetki oraz inne koszty uboczne. Jeśli dłużnik miał obowiązek oprócz należności głównej zaspokoić również należności uboczne, to zgodnie z § 367 k.c.n., w sytuacji, gdy świadczenie nie pozwala na zaspokojenie całości (tj. należności głównej i ubocznej), pierwszeństwo zaspokojenia otrzymują najpierw koszty, dalej odsetki, a dopiero następnie należność główna.

§ 367: (1) *Hat der Schuldner außer der Hauptleistung Zinsen und Kosten zu entrichten, so wird eine zur Tilgung der ganzen Schuld nicht ausreichende Leistung zunächst auf die Kosten, dann auf die Zinsen und zuletzt auf die Hauptleistung angerechnet.*

(2) *Bestimmt der Schuldner eine andere Anrechnung, so kann der Gläubiger die Annahme der Leistung ablehnen.*

„(1) Jeżeli dłużnik jest zobowiązany do zapłaty odsetek i kosztów oprócz należności głównej, każda płatność niewystarczająca do spłaty całego długu zostanie zaliczona najpierw na koszty, następnie na odsetki, a na końcu na należność główną.

(2) Jeżeli dłużnik określi inny sposób zaliczenia, wierzyciel może odmówić przyjęcia świadczenia”.

verhältnisse (Allgemeiner Teil), cz. 1, red. E. Strohal, Berlin 1914, s. 486.

70 Zob. ALR I 16 § 156–159; *Protokolle II*, w: *Die gesamten Materialien...*, s. 543; C. Crome, *System...*, s. 238.

64 P. Witthöft, *Zur Reihenfolge der Verrechnung mehrerer gleichartiger Leistungen aus mehreren Schuldverhältnissen nach §§ 366, 367 BGB*, „Juristenzeitung“ 1955, nr 12, s. 375.

65 Tak znaczenie tego przepisu wyjaśnia się we współczesnej literaturze; zob. M. Avenarius, *Die Anrechnung von Teilleistungen auf mehrere Forderungen bei Fehlen einer Tilgungsbestimmung – § 366 Abs. 2 BGB im Spannungsfeld zwischen Schuldnerinteressen und Rechtssicherheit*, „Archiv für die civilistische Praxis“ 2003, t. 203, s. 534.

66 L. Kühlenbeck, § 366..., s. 385.

67 Tak współcześnie por. M. Avenarius, *Die Anrechnung...*, s. 534.

68 L. Kühlenbeck, § 366..., s. 385.

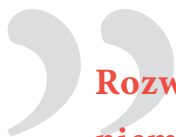
69 H. Siber, § 366, w: *Planck's Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch nebst Einführungsgesetz*, t. 2. *Recht der Schuld-*

Uwzględnienie kosztów i odsetek na mocy § 367 k.c.n. nie następuje dopiero przy zastosowaniu reguły ustawowej, jak mógłby sugerować ustęp 1, lecz powinno mieć miejsce już na etapie zarachowania dokonywanego przez dłużnika⁷¹. Jeśli dłużnik nie uwzględni w swoim oświadczeniu o zarachowaniu priorytetu kosztów i odsetek zgodnie z § 367 ust. 1 k.c.n., to na mocy ust. 2 wierzyciel może odmówić przyjęcia świadczenia bez ryzyka popadnięcia w zwłokę. Sytuacja ta

mniewać. Zarachowaniu świadczenia zostały poświęcone art. 187–190 Projektu francusko-włoskiego.

Art. 187: *Le débiteur de plusieurs dettes a le droit de déclarer, lorsqu'il paye, quelle dette il entend acquitter.* „Dłużnik kilku długów ma prawo oświadczyć przy zapłacie, który dług zamierza zaspokoić”.

Art. 188: *Le débiteur d'une dette qui porte intérêt ou produit des arrérages ne peut point, sans le consentement*

Rozwiązanie przyjęte w kodeksie cywilnym niemieckim nie przyjęło wzoru rzymskiego, lecz zbliżyło się do rozwiązań zawartych w Landrechcie Pruskim, którego regulacja była ukierunkowana na odtworzenie możliwego porozumienia między stronami zobowiązania.

różni się więc od tej, gdy wierzyciel odmawia przyjęcia świadczenia dlatego, że nie zgadza się z proponowanym przez dłużnika zarachowaniem na należność główną. Wówczas wierzyciel może popaść w zwłokę, jeśli bezpodstawnie odmówił przyjęcia prawidłowo zaoferowanego świadczenia. Jeśli natomiast wierzyciel przyjmie świadczenie, co do którego dłużnik przy zarachowaniu pominął należne koszty i odsetki, to następczy sprzeciw wobec zarachowania dłużnika pozostaje bezskuteczny. Przyjęcie świadczenia powoduje wygaśnięcie długu wskazanego przez dłużnika⁷².

6. Projekt francusko-włoski Prawa zobowiązań

W toku prac nad regułami zarachowania w polskim k.z. brano pod uwagę również konstrukcję przyjętą we francusko-włoskim projekcie Prawa zobowiązań z 1927 r., w związku z czym należy ją przypo-

du créancier, imputer le paiement qu'il fait sur le capital par préférence aux arrérages ou intérêts: le paiement fait sur le capital et intérêts s'impute d'abord sur les intérêts. „Dłużnik takiego długu, który ma odsetki lub wytwarza zaległości, nie może bez zgody wierzyciela zaliczyć dokonanej przez siebie zapłaty na poczet kapitału w pierwszej kolejności przed zaległościami lub odsetkami: zapłatę dokonaną na poczet kapitału i odsetek zalicza się w pierwszej kolejności na poczet odsetek”.
Art. 189: *Lorsque le débiteur de diverses dettes a accepté une quittance par laquelle le créancier a imputé ce qu'il a reçu sur l'une de ces dettes spécialement, le débiteur ne peut plus demander l'imputation sur une dette différente, à moins qu'il n'y ait eu dol ou surprise de la part de créancier.*

„Jeżeli dłużnik różnych długów przyjął pokwitowanie, w którym wierzyciel zaliczył to, co otrzymał, na poczet jednego z tych długów, dłużnik nie może już żądać zaliczenia na poczet innego długu, chyba że wierzyciel dopuścił się oszustwa lub podstęp”.
Art. 190: *A défaut de toute déclaration, le paiement doit être imputé d'abord sur la dette échue; entre plusieurs*

71 L. Kuhlenbeck, § 366..., s. 386.

72 L. Enneccerus, *Lehrbuch*, s. 193–194; L. Kuhlenbeck, § 366..., s. 386.

dettes échues sur celle qui offre le moins de sûretés pour le créancier; entre plusieurs dettes également garanties, sur la plus onéreuse pour le débiteur; entre plusieurs dettes également onéreuses, sur la plus ancienne; et, toutes choses égales, proportionnellement.

„W przypadku braku jakiejkolwiek deklaracji, zapłata musi być zarachowana najpierw na poczet długu wymagalnego; pomiędzy kilkoma długami wymagalnymi, na poczet tego, który oferuje najmniejsze zabezpieczenie dla wierzyciela; pomiędzy kilkoma równie zabezpieczonymi długami, na poczet najbardziej uciążliwego dla dłużnika; pomiędzy kilkoma równie uciążliwymi długami, na poczet najstarszego; a przy tym, przy zachowaniu wszystkich tych samych warunków, proporcjonalnie”.

Projekt francusko-włoski przyjmował w art. 187, że możliwość określenia sposobu zarachowania świadczenia miała w pierwszej kolejności przysługiwać dłużnikowi. Brzmienie tego przepisu stanowi dosłowne powielenie art. 1253 k.N.

Następnie Projekt przewidywał regulację odnoszącą się do zarachowania na poczet odsetek i należności okresowych. Bez zgody wierzyciela dłużnik nie mógł rozliczyć swojego świadczenia na należność główną przed zaspokojeniem odsetek i należności okresowych. Jeśli natomiast świadczenie zostało spełnione przez dłużnika z przeznaczeniem na należność główną i odsetki, pierwszeństwo należało przyznać odsetkom. Również ten przepis był niemal wiernym powtórzeniem art. 1254 k.N.

W myśl projektowanego art. 189, jeśli dłużnik nie skorzystałby ze swojego uprawnienia, wierzyciel otrzymywałby możliwość określenia zarachowania świadczenia w pokwitowaniu wydanym dłużnikowi. Jeśli dłużnik przyjąłby pokwitowanie, nie mógłby następnie żądać zaliczenia świadczenia na poczet innego długu, chyba że wierzyciel dopuścił się w pokwitowaniu oszustwa lub podstępu. Również ten projektowany przepis stanowi powtórzenie treści art. 1255 k.N., który przewidywał zarówno zarachowanie w pokwitowaniu, jak i sytuacje, w których dłużnik mógł wyjątkowo uchylić się od zaakceptowanego wcześniej zarachowania w pokwitowaniu ze względu na podstęp wierzyciela.

Ustawowa reguła zarachowania została przewidziana w art. 190 omawianego Projektu. Zgodnie z nią świad-

czenie podlegało w pierwszej kolejności zarachowaniu na poczet długu wymagalnego. Pośród wielu długów wymagalnych świadczenie podlegało rozliczeniu na poczet tego, który oferował najmniejsze zabezpieczenie dla wierzyciela. Pomiedzy długami zabezpieczonymi w tym samym stopniu priorytet uzyskiwał dług bardziej uciążliwy z perspektywy dłużnika, następnie wśród równie uciążliwych – ten najstarszy. Jeśli żadne z tych kryteriów nie okazałoby się wystarczające, świadczenie miało podlegać rozliczeniu na wszystkie równo długów proporcjonalnie. W odniesieniu do tych reguł k.N. nie mógł stanowić źródła inspiracji dla twórców Projektu. Należy przypomnieć, że zgodnie z art. 1256 k.N. świadczenie podlegało zarachowaniu na poczet długu, w którego zaspokojeniu dłużnik miał największy interes. Przepis ten nie zawierał natomiast kryterium uciążliwości długu ani w żaden inny sposób nie odnosił się do ochrony interesów wierzyciela. Projektowany art. 190 o wiele bardziej przypominał § 366 ust. 2 k.c.n., który pośród długów wymagalnych nakazywał wybrać najpierw taki, który był słabiej zabezpieczony, a następnie dopiero pośród równo zabezpieczonych ten bardziej uciążliwy dla dłużnika.

Projekt w odniesieniu do zarachowania świadczenia stanowił połączenie rozwiązań kodeksu Napoleona i kodeksu cywilnego niemieckiego. Z tego pierwszego przejęto regulację uprawnienia dłużnika, rozliczenia odsetek i tzw. zaległości oraz zarachowania dokonywanego przez wierzyciela w pokwitowaniu, z czego twórcy k.c.n. świadomie zrezygnowali. Natomiast ustawowa reguła zarachowania stanowiła przejęcie rozwiązania znanego z k.c.n.

7. Polski Kodeks zobowiązań

7.1. Projekt Prawa zobowiązań

Regulację zarachowania świadczenia zawierały obydwie projekty stanowiące podstawę k.z., tj. Projekt lwowski pod redakcją Ernesta Tilla⁷³ oraz Kontrprojekt Ludwika Domańskiego⁷⁴.

73 E. Till, *Polskie prawo zobowiązań (część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923 (Projekt lwowski).

74 L. Domański, *Projekt Prawa o zobowiązaniach w opracowaniu koreferenta projektu adwokata Ludwika Domańskiego*, Warszawa 1927 (Kontrprojekt).

W Projekcie lwowskim zarachowanie było uregulowane tylko w jednym artykule – art. 135.⁷⁵ Z brzmienia tego przepisu wynika, że prawo przypisania świadczenia do długu przysługiwało wyłącznie dłużnikowi. Jeśli nie skorzystałby on z niego od razu, zastosowanie miałaby reguła ustawowa. Projekt nie uwzględniał samodzielnego uprawnienia wierzyciela do zarachowania. Ustęp 2 przewidywał natomiast możliwość dokonania przez wierzyciela korekty zarachowania dłużnika, jeśli występowałyby wymagalne roszczenia o zapłatę kosztów i odsetek. W takiej sytuacji

zarachowania świadczenia przez dłużnika zależała od niepodniesienia przez wierzyciela sprzeciwu, co autorzy Projektu lwowskiego określili wymogiem zawarcia porozumienia z wierzycielem⁷⁶.

Z kolei w odniesieniu do reguły ustawowej Projekt lwowski nie powielał rozwiązania z żadnego omówionego wcześniej systemu prawnego, w których kryteria określenia pierwszeństwa długu podlegającego zarachowaniu były znacznie bardziej rozbudowane. Jak już wspomniano, Projekt lwowski ograniczał się do kryterium długu wcześniej wymagalnego; w sytuacji

Projekt w odniesieniu do zarachowania świadczenia stanowił połączenie rozwiązań kodeksu Napoleona i kodeksu cywilnego niemieckiego.

wierzyciel mógłby zarachować świadczenia w pierwszej kolejności na należności uboczne. Z kolei podstawą projektowanej reguły ustawowej miałaby być wymagalność długu. Pierwszeństwo należało przyznać długom wcześniej wymagalnym, a wśród wielu długów o takim samym terminie wymagalności od razu miałaby znaleźć zastosowanie reguła rozliczenia proporcjonalnego. Projekt lwowski nie przewidywał więc znanych z innych systemów prawnych kryteriów uciążliwości długu czy też stopnia jego zabezpieczenia.

Zgodnie z treścią motywów do Projektu lwowskiego konstrukcja, w ramach której pierwszeństwo przyznano decyzji dłużnika, miała odpowiadać rozwiązaniu francuskiemu z art. 1253 k.N. Różniła się natomiast od § 1415 k.c.a., zgodnie z którym skuteczność

równej wymagalności należało rozliczyć świadczenie na wszystkie z nich proporcjonalnie. Zdaniem autorów tego Projektu takie rozwiązanie miało odpowiadać naturze rzeczy, a najczęściej także woli stron. Natomiast wprowadzenie dodatkowych kryteriów uznano za niecelowe⁷⁷.

Kontrprojekt Ludwika Domańskiego regulował zarachowanie świadczenia w art. 246–249⁷⁸. Charakteryzował się on istotnymi różnicami w stosunku do propozycji zespołu Ernesta Tilla. W pierwszej kolejności zgodnie z art. 246 Kontrprojektu zarachowanie miało być dokonywane przez dłużnika na drodze oświadczenia złożonego przy zapłacie (spełnieniu świadczenia)⁷⁹. Wierzyciel mógł zmodyfikować zarachowanie dłużnika przez rozliczenie go najpierw

75 Art. 135: „Gdy dłużnik mający wobec tego samego wierzyciela więcej zobowiązań jednego rodzaju, płacąc nie oznajmi wierzycielowi, na rachunek którego długu świadczy, a to, co świadczy, nie wystarczy na zaspokojenie wszystkich zobowiązań, natenczas świadczenie policzone będzie na rachunek długu dawniej zapadłego, a między równocześnie zapadłymi rozdzielone będzie stosunkowo na rachunek wszystkich. Z tego, co przypada na rachunek pewnego długu, wierzyciel ma prawo zaspokoić przede wszystkim zaległe koszta i procenta”.

76 *Objaśnienia do art. 135, w: Polskie prawo zobowiązań...*, s. 149.

77 Tamże, s. 149.

78 Art. 249 przewidywał, że art. 240–248 miałyby odpowiednie zastosowanie do wzajemnych wypłat i zaliczek, dokonanych na rachunek bieżący (niem. *Kontokorrent*) lub do ostatecznego rozrachunku stron.

79 Art. 246: „Dłużnik kilku długów ma prawo oświadczyć przy wypłacie, który dług chce zaspokoić. Z tego jednak, co przypada na rachunek pewnego długu, wierzyciel ma

na poczet kosztów, odsetek i rat, z czego te ostatnie nie były uwzględnione w Projekcie lwowskim. Takie ukształtowanie art. 246 Kontrprojektu, jak wskazywał Ludwik Domański, opierało się na art. 1253 i 1254 k.N. oraz art. 187 i 188 Projektu francusko-włoskiego⁸⁰.

Następnie Kontrprojekt przewidywał w art. 247 możliwość dokonania przez wierzyciela zarachowania w sytuacji nieskorzystania przez dłużnika z jego uprawnienia. Wierzyciel mógłby to zrobić w pokwitowaniu wydanym dłużnikowi. Dłużnik, przyjąwszy pokwitowanie, nie mógłby następnie żądać zmiany zarachowania, z wyjątkiem sytuacji, w której przyjęcie pokwitowania nastąpiłoby na skutek podstępu wierzyciela⁸¹. Sformułowanie art. 247 powieliło właściwie dosłownie brzmienie art. 1255 k.N., na podstawie którego wierzyciel też mógł rozliczyć świadczenie w pokwitowaniu wydanym dłużnikowi. Również możliwość następczego uchylenia się przez wierzyciela od zarachowania wierzyciela na skutek podstępu stanowiła widoczną inspirację prawem francuskim⁸².

W art. 248 Kontrprojektu przyjęto, że reguła ustawowa znajdowałaby zastosowanie, gdyby pokwitowanie nie zawierało określenia rozliczenia świadczenia, co stanowiło powielenie treści art. 1256 k.N.⁸³ W pierwszej kolejności rozstrzygająca byłaby wymagalność długu, następnie najmniejszy stopień zabezpieczenia z punktu widzenia wierzyciela, dalej wiek długu, a ostatecznie, gdyby na podstawie tych kryteriów nie można było ustalić pierwszeństwa zaspokojenia,

prawo zaspokoić przede wszystkim zaległe koszty, odsetki lub raty”.

80 L. Domański, *Instytucje...*, s. 756.

81 Art. 247: „Gdy dłużnik różnych długów przyjął pokwitowanie, w którym wierzyciel zarachował dokonaną przez dłużnika wypłatę na jeden lub kilka długów w szczególności, wówczas nie może już żądać zarachowania na inny dług, chyba że ze strony wierzyciela zachodził podstęp”.

82 L. Domański, *Instytucje...*, s. 757.

83 Art. 248: „Gdy pokwitowanie nie obejmuje żadnego zarachowania, wypłata zarachowana być powinna na dług wymagalny, jeżeli zaś długi są jednakowo wymagalne na dług, najmniej zabezpieczony dla wierzyciela. Gdy długi są jednakiej natury, zarachowanie czyni się na dług najdawniejszy, a w jednakowych pod każdym względem warunkach uskutecznia się stosunkowo”.

świadczenie zostałoby rozłożone proporcjonalnie na wszystkie równe długi. W porównaniu do Projektu lwowskiego przepis Kontrprojektu zawierał więcej kryteriów określających pierwszeństwo długu. Jak widać również, poza początkowym brzmieniem projektowanego przepisu, Ludwik Domański nie przyjął konstrukcji Kodeksu Napoleona z art. 1256. Przypominała ona natomiast bardziej tę z § 366 ust. 2 k.c.n. czy też art. 190 Projektu francusko-włoskiego⁸⁴.

7.2. Kodeks zobowiązań

Zasady dotyczące zarachowania świadczenia w Kodeksie zobowiązań zostały uregulowane w art. 212–214, znajdujących się w Tytule IV (Wygaśnięcie zobowiązań), Dziale I (Wykonanie zobowiązań), Rozdziale IV (Zarachowanie zapłaty).

Art. 212: § 1. Dłużnik, mający wobec tego samego wierzyciela kilka długów tego samego rodzaju, może wskazać przy zapłacie, który dług chce uiścić.

§ 2. Jednak z tego, co przypada na rachunek danego długu, wierzyciel ma prawo zaspokoić przede wszystkim zaległe koszty, odsetki lub raty.

Art. 213: Jeżeli dłużnik nie wskazał, który dług chce uiścić, i przyjął pokwitowanie, w którym wierzyciel zarachował zapłatę na jeden lub niektóre z długów, dłużnik nie może już żądać zarachowania na inny dług.

Art. 214: W braku jakiegokolwiek oświadczenia zarachowuje się zapłatę naprzód na poczet długu wymagalnego; jeżeli jest kilka długów wymagalnych, na poczet tego, który jest najmniej zabezpieczony; jeżeli jest kilka długów jednakowo zabezpieczonych, na poczet najbardziej uciążliwego dla dłużnika; jeżeli jest kilka długów równie uciążliwych, na poczet najdawniejszego; w jednakowych pod każdym względem okolicznościach – na poczet wszystkich długów stosunkowo.

Układ redakcyjny przepisów k.z. przypominał ten z Kontrprojektu Ludwika Domańskiego. W oddzielnych jednostkach redakcyjnych uregulowane zostały zarachowania dokonywane przez dłużnika, wierzyciela i reguła ustawowa.

84 L. Domański, *Instytucje...*, s. 758–759.

Kodeks zobowiązań posługiwał się terminem „zarchowanie zapłaty”, co mogłoby sugerować, że dotyczył tylko świadczeń pieniężnych. Jednak sam Kodeks nie był terminologicznie konsekwentny, ponieważ nazwa Działu I brzmiała „Wykonanie zobowiązań” – taką terminologią posługiwały się także rozdziały poprzedzające rozdział IV. Niemniej należy pamiętać, że w wielu kodyfikacjach, np. k.N. czy k.c.a., przez

wiązaniowych, w których przedmiot świadczenia był tego samego rodzaju, lecz wiele należności tego samego rodzaju, chociażby miały źródło w jednym stosunku, np. kilka rat z tego samego kredytu⁸⁸. Nie odnosiło się to jednak do świadczeń okresowych, jak wynika z wyroku Sądu Najwyższego z 4 maja 1936 r., w którym na przykładzie umowy najmu przyjęto, że obowiązek zapłaty czynszu przez najemcę tworzy jeden

Celem każdej reguły ustawowej uporządkować sytuację majątkową między stronami zobowiązania.

określenie *payment* albo *Zahlung* rozumiano właśnie wykonanie zobowiązania niezależnie od przedmiotu świadczenia. To, że omawiane przepisy dotyczyły nie tylko świadczeń pieniężnych, wynika również z samego brzmienia art. 212 k.z., który odnosił się wyraźnie do kilku długów tego samego rodzaju, nie precyzując, że przedmiotem świadczenia musiały być pieniądze⁸⁵.

Podobnie jak wszystkie inne porównywane dotąd kodyfikacje, Kodeks przyznawał pierwszeństwo zarchowaniu świadczenia przez dłużnika (art. 212 § 1 k.z.). Przy spełnieniu świadczenia mógł on określić, który dług chciał zaspokoić. Konstrukcja ta opierała się więc na jednostronnym oświadczeniu dłużnika, które było dla wierzyciela wiążące. Widać tu podobieństwo do art. 246 Kontrprojektu oraz art. 1253 k.N.⁸⁶ Regulacja ta nie różniła się również co do meritum od rozwiązania § 366 ust. 1 k.c.n., przy czym art. 212 § 1 k.z. nie zawierał wzmianki o tym, że przepis ten znajduje zastosowanie, gdy spełniane świadczenie nie wystarcza na zaspokojenie wszystkich długów. Zdaniem Romana Longchamps de Bériera było oczywiste, w jakich sytuacjach niezbędne jest określenie przeznaczenia świadczenia, w związku z czym tego rodzaju wzmianka na wzór k.c.n. została uznana za niepotrzebną⁸⁷.

Przez użyte w k.z. określenie „kilka długów” nie należało rozumieć wyłącznie wielu stosunków zobo-

wiązek, płatny w ratach miesięcznych. Z tego też względu dłużnik, spełniając świadczenie, nie mógł określić na podstawie art. 212 § 1 k.z., którą ratę chciał zaspokoić⁸⁹.

Dodatkowo swoboda dłużnika została ograniczona w art. 212 § 2 k.z. Wierzyciel mógł bowiem wyjątkowo zmienić przeznaczenie świadczenia i zaliczyć je na istniejące koszty, odsetki lub raty. O pierwszeństwie kosztów i odsetek wspomina § 367 k.c.n., natomiast k.N. w art. 1254 wymienia odsetki oraz *arrérages*, czyli np. czynsze z umowy najmu, raty, renty. Paragraf 2 stanowił więc połączenie rozwiązań kodeksów niemieckiego oraz francuskiego. Z tego pierwszego przejęto pierwszeństwo kosztów i odsetek, a z ostatniego obok odsetek również pierwszeństwo rat jako rodzaju świadczeń okresowych (*arrérages*)⁹⁰.

Jeśli dłużnik nie skorzystał ze swojego uprawnienia, przechodziło ono zgodnie z art. 213 k.z. na wierzyciela. Wierzyciel miał swobodę w zarachowaniu świadczenia dokonywanym w wydawanym dłużnikowi pokwitowaniu. Jak wskazano powyżej, na gruncie prawa rzymskiego powinien on być kierować się interesem

88 R. Longchamps de Bériera, *Zobowiązania*, Lwów 1939, s. 334.

89 Wyrok SN z 4 maja 1936 r., C III 781/36, Zb.Orz. 1936, poz. 26:

„Lokator nie ma prawa wskazywać którą ratę zaległego komornego płaci i nie może się powoływać przy tym na art. 212 § 1 k.z., gdyż nie chodzi tu o kilka długów z różnych tytułów, lecz o jeden dług za komorne, płatny w ratach miesięcznych”.

90 R. Longchamps de Bériera, *Art. 212–214*, s. 310.

85 Por. R. Longchamps de Bériera, *Art. 212–214*, s. 309.

86 L. Domański, *Instytucje...*, s. 756.

87 R. Longchamps de Bériera, *Art. 212–214*, s. 309.

dłużnika, tak jakby sam nim był. Zarówno k.z., jak i wcześniej omawiane kodyfikacje takiego kryterium nie zawierały. Jednakże jego funkcję przejęła możliwość przeciwdziałania przez dłużnika zarachowaniu wierzyciela poprzez nieprzyjęcie pokwitowania. Jeśli natomiast dłużnik przyjął pokwitowanie, nie mógł żądać zmiany zarachowania na poczet innego długu. Taka regulacja została przejęta z art. 247 Kontrprojektu⁹¹. Odmienne od niego art. 213 k.z. nie wymieniał natomiast podstawy do uchylenia się od zarachowania wierzyciela, jeśli stanowiło ono skutek podstępny. Nie oznacza to jednak, że dłużnik nie mógł uchylić się od skutków czynności

tywy wierzyciela, następnym kryterium była większa uciążliwość długu dla dłużnika, dalej wiek długu, a ostatecznie, jeśli powyższe kryteria nie umożliwiły ustalenia długu mającego priorytet – świadczenie powinno być zostać rozliczone proporcjonalnie na wszystkie równe długi.

W przepisie tym widać wyraźne podobieństwo do § 366 ust. 2 k.c.n. Artykuł 214 k.z., podobnie jak powoływany w Uzasadnieniu do Kodeksu zobowiązań art. 190 Projektu francusko-włoskiego, stanowi właściwie jego kalkę⁹⁴. Artykuł 214 k.z. różnił się natomiast od art. 1256 k.N., który nakazywał pośród dłu-

Regulacja zarachowania świadczenia w kodeksie zobowiązań nie stanowiła prostej kalki rozwiązania przyjętego w dominujących w epoce systemach prawnych.

dokonanej na drodze podstępu. Ponieważ pokwitowanie zawierało oświadczenie woli wierzyciela, wydaje się, że zastosowanie w takiej sytuacji miałyby przepisy ogólne k.z. o wadach oświadczeń woli i możliwości uchylenia się od skutków takich czynności (art. 39 k.z.).

W braku jakiegokolwiek zarachowania stron zgodnie z art. 214 k.z. zastosowanie znajdowała reguła ustawowa⁹². Należałoby ją wykorzystać, co oczywiste, również wtedy, gdy dłużnik sprzeciwił się zarachowaniu wierzyciela i nie przyjął pokwitowania⁹³. Celem każdej reguły ustawowej jest bowiem to, że ma ona uporządkować sytuację majątkową między stronami zobowiązania. W przypadku sprzeciwu dłużnika oświadczenie wierzyciela o zarachowaniu wprawdzie istnieje, lecz nie wywołuje ono żadnych skutków prawnych.

Artykuł 214 k.z. przyjmował pierwszeństwo długów wymagalnych. Przy ich wielości świadczenie zarachowywano na dług słabiej zabezpieczony z perspek-

tyw wymagalnych w pierwszej kolejności zarachować świadczenie na poczet długu, w którego zaspokojeniu dłużnik miał największy interes, czyli najczęściej bardziej dla niego uciążliwego⁹⁵.

Regulacja zarachowania świadczenia w k.z. nie stanowiła prostej kalki rozwiązania przyjętego w dominujących w epoce systemach prawnych. Z pewnością źródłem inspiracji nie był kodeks austriacki. Artykuły 212–214 k.z. stanowią natomiast połączenie wpływów francuskich i niemieckich. Według tego pierwszego modelu ukształtowano zarachowanie dokonywane przez dłużnika i wierzyciela. W ocenie głównego referenta k.z. przyjęto za wzór prawo francuskie, ponieważ miało ono możliwe szeroko uwzględnić wolę stron stosunku zobowiązaniowego. Oparcie reguły ustawowej na rozwiązaniu § 366 ust. 2 k.c.n. oraz art. 190 Projektu francusko-włoskiego miało natomiast dopro-

91 L. Domański, *Instytucje...*, s. 757.

92 Tamże, s. 759.

93 R. Longchamps de Bérrier, *Art. 212–214*, s. 310.

94 Tamże, s. 310.

95 Stąd na wyrost wydaje się stwierdzenie L. Domańskiego, który jako źródło art. 214 k.z. wskazywał m. in. art. 1256 k.N.; tegoż *Instytucje...*, s. 758.

wadzić do uwzględnienia możliwie równomiernie i sprawiedliwie interesów dłużnika i wierzyciela⁹⁶. Ten sam autor podkreślił, że jego zdaniem kryteria wymagalności i uciążliwości długu służyłyby interesowi dłużnika, natomiast kryteria stopnia zabezpieczenia

długu najdawniej wymagalnego, a nie najdawniejszego. Przepis nie zawiera ani kryterium zabezpieczenia długu, ani uciążliwości dla dłużnika, ani nawet reguły proporcjonalnego rozłożenia świadczenia⁹⁹. Zdawkowość regulacji zbliża ją do art. 135 Projektu Iwowskiego, cho-

Regulacja polska nie podąża ślepo za konstrukcjami przyjętymi w innych porządkach prawnych. Łącząc wybrane rozwiązania z innych porządków prawnych, tworzy nowe – własną konstrukcję prawną.

i wieku długu – wierzycielowi⁹⁷. Porównując przepisy k.z. z innymi dotychczas omawianymi regulacjami, nie można odmówić trafności tej konkluzji Romana Longchamps de Bériera.

8. Epilog: art. 451 k.c.

Współczesna regulacja zarachowania świadczenia z art. 451 k.c. częściowo różni się od swojej poprzedniczki z k.z. Należy wskazać na dwie istotne rozbieżności. Pierwsza to systematyka. Całość regulacji została umieszczona w jednym artykule, dzielącym się na trzy paragrafy. Paragrafy 1 i 2 nie odbiegają zasadniczo od swojego pierwowzoru, tj. art. 212–213 k.z. Pierwszeństwo kosztów, odsetek i rat z art. 212 k.z. zostało zastąpione w art. 451 § 1 k.c. szerszym sformułowaniem „zaległych należności ubocznych”.

Druga istotna odmienność dotyczy § 3⁹⁸. Tak jak art. 214 k.z. zawiera on regułę ustawową zarachowania. Ustawodawca przyjął jednak znacznie ograniczony katalog kryteriów pierwszeństwa długu. Po pierwsze, są to długi wymagalne, co nie stanowi żadnej nowości. Następnie zarachowuje się świadczenie od razu na poczet

ciąż go nie powiela. Konstrukcja przyjęta w art. 451 § 3 k.c. zawarta była już w projekcie k.c. opublikowanym w 1954 r. (art. 388 § 2)¹⁰⁰ oraz w projekcie k.c. opublikowanym w 1955 r. (art. 355 § 3)¹⁰¹, a następnie utrzymała się w toku prac kodyfikacyjnych¹⁰².

Wydaje się, że tak ograniczona liczba kryteriów określania pierwszeństwa długów powinna ulec rozbudowaniu o wymóg proporcjonalnego rozłożenia świadczenia na wszystkie równe długi, który *de lege lata* stanowi wyłącznie wytwór orzecznictwa oraz poglądów nauki prawa¹⁰³. Z analizowanych w niniejszej

99 Zob. m.in. J. Dąbrowa, *Wykonanie zobowiązań...*, s. 735–736; F. Zoll, *Wykonanie zobowiązań przez spełnienie świadczenia*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 6. *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, s. 1105–1106; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarachowanie świadczenia dłużnika na rzecz roszczenia przedawnionego na gruncie art. 451 k.c.*, „Przegląd Sądowy” 2016, nr 6, s. 53–65; I. Adamczyk, *Reguła zarachowania świadczenia z art. 451 § 3 Kodeksu cywilnego a roszczenie przedawnione*, „Studia Iuridica” 2022, s. 91.

100 Projekt Kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1954.

101 Projekt Kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Tekst ustalony w wyniku dyskusji ogólnokrajowej, Warszawa 1955.

102 Protokół posiedzenia Zespołu prawa cywilnego materialnego Komisji Kodyfikacyjnej w dniu 21 października 1957 r., niepubl.

103 Wyrok SN z 27 listopada 2002 r., sygn. I CKN 1331/00; J. Dąbrowa, *Wykonanie zobowiązań...*, s. 736; W. Popiołek,

96 R. Longchamps de Bériier, *Art. 212–214*, s. 310.

97 R. Longchamps de Bériier, *Zobowiązania...*, s. 334.

98 Art. 451 § 3 k.c.: „W braku oświadczenia dłużnika lub wierzyciela spełnione świadczenie zalicza się przede wszystkim na poczet długu wymagalnego, a jeżeli jest kilka długów wymagalnych – na poczet najdawniej wymagalnego”.

pracy systemów prawnych wymóg proporcjonalnego rozłożenia świadczenia na wszystkie długi o takich samych właściwościach istnieje w prawie niemieckim (§ 366 ust. 2 k.c.n.) i francuskim (aktualnie art. 1342–10 k.N., przed 2016 r. art. 1256), a także uwzględniony był przez art. 214 k.z. Biorąc pod uwagę regulację systemów, z którymi prawo polskie jest spokrewnione, a także rodzimą tradycję, zasadny jest postulat usankcjonowania obecnej praktyki orzecznictwa oraz poglądów nauki prawa w drodze odpowiednich zmian ustawowych i zapewnienie w ten sposób podstawy ustawowej dla rozstrzygnięć sądowych, a przez to spójności systemu prawnego.

Regulacja zarachowania świadczenia z art. 451 k.c. bez wątplenia wpisuje się w rozwiązania przyjęte w innych systemach europejskich opartych na prawie rzymskim. Z prawa francuskiego wywodzi się przyznanie obydwu stronom zobowiązania uprawnienia do zarachowania świadczenia i nałożenie na wierzyciela obowiązku dokonania zarachowania w pokwitowaniu wydawanym dłużnikowi. Reguła ustawowa zarachowania świadczenia jest natomiast bardziej zwięzła od reguł przyjętych w systemach prawnych omawianych w niniejszej pracy – kluczową rolę pełni w niej kryterium wymagalności. Dodatkowo rozwiązanie k.c. odróżnia się od tego przyjętego przez inne porządki prawne (przykładowo k.c.n.), jak również k.z., tym że wśród długów wymagalnych pierwszeństwo uzyskuje nie dług najstarszy, lecz najdawniej wymagalny. Regulacja polska nie podąża więc ślepo za konstrukcjami przyjętymi w innych porządkach prawnych, ale łącząc wybrane rozwiązania, tworzy nowe – własną konstrukcję prawną. Jest to jeden z przykładów sposobu¹⁰⁴, w jaki skonstruowane zostały instytucje polskiego k.c.*

Art. 451 [Zaliczenie zapłaty], w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, s. 9, nb. 8.

104 Na przykładzie konstrukcji przeniesienia prawa własności na ruchomości por. I. Adamczyk, J.F. Stagl, *Der Eigentumserwerb an Fahrnis im polnischen Recht*, „Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht” 2022, nr 86, z. 2, s. 473–501.

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2017–2023 jako projekt badawczy nr DI2016 001346 *Favor debitoris – ochrona dłużnika w Europejskiej Tradycji Prawnej*, w ramach programu „Diamantowy Grant”.

Bibliografia

- Adamczyk I., *Reguła zarachowania świadczenia z art. 451 § 3 Kodeksu cywilnego a roszczenie przedawnione*, „Studia Iuridica” 2022, nr 91, s. 9–41.
- Adamczyk I., Stagl J.F., *Der Eigentumserwerb an Fahrnis im polnischen Recht*, „Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht” 2022, t. 86, z. 2, s. 473–501.
- Alpa G., *La cultura delle regole. Storia del diritto civile italiano*, Bari 2000.
- Aubry C., Rau F., *Cours de droit civil français d'après la méthode de Zachariae*, t. 4, Paris 1902.
- Avenarius M., *Die Anrechnung von Teilleistungen auf mehrere Forderungen bei Fehlen einer Tilgungsbestimmung – § 366 Abs. 2 BGB im Spannungsfeld zwischen Schuldnerinteressen und Rechtssicherheit*, „Archiv für die civilistische Praxis” 2003, nr 203, s. 511–538.
- Bartolus de Saxoferrato, *In II. Partem Digesti Novi Bartoli a Saxoferrato Commentaria*, Basilea 1588.
- Baudry-Lacantinerie G., Barde L., *Traité Théorique et Pratique de Droit Civil*, t. 13. *Des Obligations*, cz. 2, Paris 1907.
- Bloch A., § 1416, w: M. v. Stubenrauch. *Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*, red. M. Schuster v. Bonnot, K. Schreiber, Wien 1903, s. 835–836.
- Crome C., *System des Deutschen Bürgerlichen Rechts. Zweiter Band. Rechts der Schuldverhältnisse*, Tübingen–Leipzig 1902.
- Cujacius, *Observationum et emendationum Lib. XXVIII. L. V. C. 34*, Halle 1737.
- Cujacius, *Papinianus. Commentarius in Definitionum libros II*, Francofurti 1595.
- Dąbrowa J., *Wykonanie zobowiązań*, w: *System prawa cywilnego*, t. 3. *Prawo zobowiązań – część ogólna*, cz. 1, red. Z. Radwański, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 714–848.
- Demolombe C., *Course de Code Napoléon*, t. 28. *Traité des Contrats ou des obligations conventionnelles en general*, Paris 1884.
- Digestum Novum seu Pandectarum Iuris Civilis. Tomus Tertius*, Lugdunum 1569.
- Domański L., *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Część ogólna*, Warszawa 1936.
- Donellus H., *Commentarium de iure civili. Lib. XVI, Cap. XII*, Luca 1764.
- Ehrenzweig A., *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, t. 2. *Das Recht der Schuldverhältnisse*, cz. 1, Wien 1920.
- Enneccerus L., *Lehrbuch des bürgerlichen Rechts*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse*, Marburg 1927.
- Giaro T., *Historia i tradycja prawa rzymskiego*, w: W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018, s. 43–125.

- Grabieniw A., Ignacy Koschimbahr-Lyskowski — profesor Uniwersytetu Fryburskiego (1895–1900), „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2015, z. 2, s. 249–284.
- Gschntzler F., §§ 1415, 1416, w: *Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 6, red. H. Klang, Wien 1951, s. 380–387.
- Honoré T., *Ulpian. Pioneer of Human Rights*, Oxford 2002.
- Il progetto italo-francese delle obbligazioni* (1927). *Un modello di armonizzazione nell'epoca della ricodificazione*, red. G. Alpa, G. Chiodi, Milano 2007.
- Jakobs H.H., Schubert W., *Die Beratung des Bürgerlichen Gesetzbuchs in systematischer Zusammenstellung der unveröffentlichten Quellen. Recht der Schuldverhältnisse §§ 241 bis 431*, Berlin–New York 1978.
- Koschimbahr-Lyskowski I., *Zur Stellung des römischen Rechtes im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche für das Kaisertum Österreich*, w: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*, t. 1, Wien 1911, s. 209–294.
- Krainz J., Ehrenzweig A., *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, t. 2. *Das Obligationen-, Familien- und Erbrecht*, Wien 1907.
- Krasnopolski H., *Österreichisches Obligationenrecht*, Leipzig–Wien 1910.
- Kühlenbeck L., § 366, w: J. v. Staudingers *Kommentar zum BGB*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse*, cz. 1, München–Berlin 1912, s. 383–386.
- Kuźmicka-Sulikowska J., *Zarachowanie świadczenia dłużnika na rzecz roszczenia przedawnionego na gruncie art. 451 k.c.*, „Przegląd Sądowy” 2016, nr 6, s. 53–65.
- Longchamps de Bérier R., *Art. 212–214*, w: *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań*, t. 1, Warszawa 1936, s. 309–310.
- Longchamps de Bérier R., *Zobowiązania*, Lwów 1939.
- Mugdan B., *Die gesamten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse*, Berlin 1899.
- Oertmann P., § 366, w: *Kommentar zu Bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 2. *Das Recht der Schuldverhältnisse*, cz. 1, Berlin 1928, s. 377–379.
- Planiol M., Ripert G., *Traité Élémentaire de Droit Civil. Conforme au programme officiel des facultés de droit*, t. 2, Paris 1926.
- Planiol M., Ripert G., *Traité Pratique de Droit Civil Français*, t. 7. *Obligations*, cz. 2, Paris 1931.
- Popiołek W., *Art. 451 [Zaliczenie zapłaty]*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, s. 6–10.
- Projekt Kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1954.
- Projekt Kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Tekst ustalony w wyniku dyskusji ogólnokrajowej*, Warszawa 1955.
- Projet de Code des obligations et des contrats: Texte définitif approuvé à Paris en Octobre 1927*, Paris 1929.
- Protokół posiedzenia Zespołu prawa cywilnego materialnego Komisji Kodyfikacyjnej w dniu 21 października 1957 r.*, niepubl.
- Reppen T., §§ 362–371. *Erfüllung*, w: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, t. 2. *Schuldrecht: Allgemeiner Teil*, cz. 1, red. R. Zimmermann, Tübingen 2007, s. 2146–2149.
- Schulz F., *Einführung in das Studium der Digesten*, Tübingen 1916.
- Siber H., *Beiträge zur Interpolationsforschung*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung” 1924, nr 45, s. 146–187.
- Siber H., § 366, w: *Planck's Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch nebst Einführungsgesetz*, t. 2. *Recht der Schuldverhältnisse (Allgemeiner Teil)*, cz. 1, red. E. Strohal, Berlin 1914, s. 484–487.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2011.
- Till E., *Polskie prawo zobowiązań (część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923.
- Till E., *Prawo prywatne austriackie*, t. 3. *Wykład o stosunkach zobowiązaniowych*, cz. 1, Lwów 1895.
- Unger J., *Fragmente aus einem System des österreichischen Obligationenrechts*, „Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart” 1888, t. 15, s. 529–562.
- Weiß E., §§ 1415, 1416, w: *Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 4, red. H. Klang, Wiedeń 1935, s. 385–392.
- Witthöft P., *Zur Reihenfolge der Verrechnung mehrerer gleichartiger Leistungen aus mehreren Schuldverhältnissen nach §§ 366, 367 BGB*, „Juristenzeitung” 1955, nr 12, s. 374–375.
- Zagrobelny K., *Art. 451 [Zaliczenie zapłaty]*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, s. 1074–1078.
- Zoll F., *Wykonanie zobowiązań przez spełnienie świadczenia*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 6. *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1060–1141.